

György Péter

Nincs mit keresnünk itt tovább¹

A PETRI-PARADIGMA

„Hogodra tűztél, Uram.
Huszonhat éve
kunkorodok, tekergek
csábosan, mégsem
feszült ki a zsinór.
Nyilvánvaló,
hogy folyódban nincs hal.
Ha mégis remélsz,
válassz más kukacot.
Szép volt
kiválasztottnak lenni.
De most már szeretnék
Szárítkozni, mászkálni a napon.”
(a *Magyarázatok M. számára* kötetből, 1971)

„Szeretném tudni, miért vagyok itten,
ahol már semmi szükség nincs reám.
Fetrengék kukacként a porban itt lenni,
Nincsen sem jövőm, se tavaszom, se hazám.
Nagyon hiányoznak az univerzálék,
ha lennének még, talán talpra állnék.”
(*Szeretném tudni az Amíg lehet* kötetből, 1999)

1.

„A kritika a tisztas távolság dolga. Olyan világban otthonos, ahol számít a perspektíva és a kilátás, és ahol még lehetséges volt valamilyen álláspont. A dolgok azonban már túlságosan is égetően tapadnak az emberi társadalom testére. Az »elfogulatlanság« és a »szabad pillantás« hazugsággá lett, hacsak nem a szimpla hozzá nem értés egészen naiv megnyilvánulása.”² Petri György 1989 előtt nem számíthatott a kellő kritikái távolság intézményes hagyományára, amint – eltérő okoknál fogva – senki

¹ „Nincs mit keresnünk itt tovább – / telt a szív – üres a világ.” Novalis, Halálvágy, ford. Rónay György. „Nevezhetjük, jobb híján, / a szív ürességének – / Nevezzük. Legalább ennyi is / el van intézve.” *Hátrahagyott versek, 1966–2000 = Összegyűjtött versek*, 2018, 576.

Ez az írás nem jöhetett volna létre Mosonyi Aliz, Sztrókey Kálmán, Pap Mária és Várady Szabolcs lekötelőző segítsége nélkül, amit őszintén köszönök. Mindannyiuknak része volt abban, hogy fontos, forrásértékű szövegeket olvashattam el, illetve azokból egyes – nem személyes infó mációkat tartalmazó – részeket idézhettem. Továbbá 2019 nyarán a fentiek jóvoltából szereztem tudomást Petrinek a Toldy Gimnázium lapjában megjelent szövegeiről, amelyek felleléséért, elérhetővé tételéért köszönettel tartozom Porogi Andrásnak és Németh Györgynek, a Toldy Gimnázium igazgatójának és tanárának, valamint az Egyetemi Lapok egykori szerkesztőjének, Nyakas Szilárdnak, Petri György egykori évfolyamtársának, és Komáromi Csabának, a PIM munkatársának.

² Walter Benjamin, *Egyirányú utca. Berlini gyermekkor a századforduló táján*, ford. Márton László, Atlantisz, Budapest, 2005, 73–74.

más sem. Ha valaki túl közel volt a hatalomhoz, akkor azért nem, ha túl távol, akkor pedig azért. Az egyeduralom ideológiai terében sem a perspektíva, sem a kilátás nem volt zavartalan. Az MSZMP „illetékesei” úgy vélték, hogy a kritika „hivatásának lényege, hogy a szocialista elvek, a társadalmi valóság, és az alkotások összhangját, illetve eltéréseit marxista szemlélettel [...] mérlegelje.”³

Petri költészete az első pillanattól fogva – a kortárs magyar költészetben egyedülálló módon – elválaszthatatlan volt a pártállam pragmatikus pszeudo-ortodox marxizmus–leninizmusát a marxizmus reneszánszán alapuló radikális rendszerkritikával illető, ugyancsak magától értetődően baloldali Lukács-tanítványok szubkultúrájától, majd a demokratikus ellenzék közegétől. Ezért költői munkásságának megítélése is elválaszthatatlan e két, akkor kreclinek hívott, utóbb világgá lett kontextusától. 1989 utáni munkássága egy ideig szorosan összefüggött a demokratikus ellenzék utóéletével, illetve az SZDSZ politikai közegével, s mindkettő annak az évtizedek alatt állandóan változó, átalakuló megítélésével. S habár 1994-ben kilépett az SZDSZ-ből, visszavonult a napi politikától, és éppoly kérlelhetetlen kritikusa lett „saját” pártjának, mint a kormánynak, mindez nem sokat változtatott a társadalmi nyilvánosság, azaz a média által folyamatosan újratermelt Petri-képen, arról nem beszélve, hogy számos, egymást követő interjújában ő maga is hozzájárult ennek a képnek a rögzüléséhez. Míg tehát a publicista Petri maga aktív szereplőjévé, addig munkásságának megítélése áldozatává vált annak a *culture war*nak, amely 1990 után más kontextusban, részben eltérő okoknál fogva, de igen hasonlóan uralta a kortárs művészet nyilvánosságát tőlünk Nyugatra, mint mifelénk.⁴

2.

Petri 2018-ban a Magvető Kiadónál, Várady Szabolcs szerkesztésében megjelent *Összegyűjtött versei* című kötete számos, eddig mindössze folyóiratokban megjelent vagy kéziratban maradt verset tartalmaz, melyek közlése és a közlés módja a szerkesztői döntés eredménye. 2003 és 2007 között, ugyancsak a Magvetőnél, négy kötetben jelentek meg Petri György munkái. Az első kötet tartalmazta a versek döntő többségét, s a szerkesztők – Réz Pál, Lakatos András, Várady Szabolcs – a *Függelékben* helyezték el a korai és a Petri által az *Örökhétfő* és az *Azt hiszik* című kötetekből kihagyott darabokat, tehát a *Kihagyott verseket*. Igen jól érzékelhető különbséget tettek, tehát teremtettek az életmű egyes szakaszai között: megkülönböztették az életében nyomtatásban megjelent, illetve az 1963–1966 közti, korainak nevezhető, de az életműben önálló hellyel rendelkező, fontos verseket. A *Hátrahagyott versek* című részben az 1966–2000 közti, addig zömmel kéziratban közölték, melyeket a Petri által és részben általuk teremtett kánonban esztétikailag marginálisnak láttak,

3 Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Munkaközösségének állásfoglalása irodalom- és művészetpolitikánk néhány kérdésében = *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975*, Kossuth, Budapest, 1979, 343, kiemelés az eredetiben.

4 A magyar *culture war* feldolgozása még várat magára. A fogalom jelentése szerint politikai ellenfelek kulturális nézeteinek, rosszabb esetben teljesítményének a kérlelhetetlen politikai vita kontextusában való megítélése: azaz a korszak kritikai állapotai nem tettek különbséget egy költő különböző szerepei között.

amelyek ugyanakkor az életmű értelmezésében, rekonstrukciójában kulcsfontosságú dokumentumoknak számíthatnak. Közöltek továbbá, mint írják, a függelék függelékeként, *Bökökversek, rímjátékok, verscsírák* címmel egybegyűjtve olyan szövegeket, amelyeket „élő költő általában nem ad ki a kezéből”, amelyeknek azonban „a halál és a költő súlya ad [...] menlevelet”.

A negyedik – *Próza, dráma, vers, naplók és egyebek* című – kötetbe gyűjtötték a cikkeket, tanulmányokat, színházzal kapcsolatos szövegeket, prózakísérleteket, naplókat és emlékezéseket, feljegyzéseket, nyilatkozatokat, dokumentumokat, a *Magyarázatok P. M. számára* címet viselő, Petri utolsó élettársával folytatott beszélgetéseknek a *Holmiban* megjelent részeit, további interjúkat, és műfordításokat. Végül az első kötet megjelenése óta előkerült verseket a *Versek, töredékek, vázlatok* című részben gyűjtötték össze, azaz kényszerűen, de végül meg kellett hogy különböztessék azokat az első kötet rendjétől.

Az elmúlt több mint egy évtizedben Petri olvasójaként egyszerűen elfogadtam, és – okkal – hálásan használtam azt a szerkezetet, amelyet Réz, Lakatos és Várady négy kötetben megalkotott és elénk tárt. Most azonban némiképp megváltozott a helyzet. 2018-ban Várady maga egy kötetbe gyűjtve közölte, tehát óhatatlanul is újrendezte a jelenleg rendelkezésre álló, és 2007 óta számos verssel kibővült hagyatékot. Így hozta létre a *Kötetben először megjelenő versek, töredékek* kötetzáró csoportját is, ami igen fontos következményeket vont maga után. Az egy kötetben olvasható, azaz egybeolvasandó Petri-életműnek a költő élettörténetének megfelelő, s ugyanakkor azon túlmutató szakaszai óhatatlanul rákényszerítik az olvasót arra, hogy a sorra különböző kiadóknál megjelent szövegeket „egybelássa”, azaz könnyebben rátalálhasson azokra az évtizedeket átívelő ismétlődésekre, visszatérő utalásokra, amelyek véleményem szerint minden, az 1971 és 1999 közötti évtizedek lenyomataként is érthető poétikai, modorbéli eltéréseken túl, éles fényrel világítanak rá az életmű egységére. Az egy kötetben való közlés megkönnyíti az utalások, rájátszások, önidézetek egybeolvasását, s ez igazsággal megkönnyíti az olvasó számára a *saját költő* olvasás általi megteremtésének munkáját.

Az *Összegyűjtött versek* megjelenése tehát lehetővé tette, hogy végiggondoljam mindazt, amit az alábbiakban kifejtek. E koncepció – reményeim szerint – fontos pontokon tér el az elmúlt évtizedekben csaknem uralkodóvá vált szemlélettől, amelynek centrumában a Petri-életmű *folyamatos romlásaként* való interpretációja állt. Ezen interpretáció alakítói és követői olykor talán túlzottan nagyvonalúan eltekintettek a költőnek az első két kötetét meghatározó közegétől, a vitathatatlanul marxista szubkultúrában élt élettől, majd az abban való csalódás világnézeti összefüggéseitől, melyeket – és itt emellett érvelek – az életművet meghatározó alapként értelmezhetünk.⁵

5 Lásd például Keresztury Tibor monográfiáját [Petri György, Magvető, Budapest, 2015], amelyben 1968-at a marxizmusra mért vereségként [39] érti, és „történelmi kudarcnak” tekinti [38]. Attól tartok azonban, hogy a helyzet ennél sokkal bonyolultabb volt. 1968 ugyanis nem történelmi kudarc, hanem igen összetett kulturális és politikai átrendeződések éve volt, s így nem mért, nem is mérhetett vereséget a marxizmusra. Arról nem beszélve, hogy az akkor az MTA Filozófiai Intézetében dolgozó, MSZMP-tag Kis és Márkus és a pártonkívüli Bence 1970–1972-ben (!) írt

3. AZ ELŐTÖRTÉNET

„...Mikor nem írok verset, nem vagyok, írtad, de írtad,
és voltál, és nem adja meg magát a sírnak
a mephistophelesi gimnazista,
hulló dohányú, házi töltésű cigarettáit szíva,
akit emez égtáj és életidő s egyáltalán: az élet
elfogadóvá azt, amit el szoktunk fogadni, nem érlelt...”
(Várady Szabolcs: *Petri sírjánál*)

A félig még gyerek, félig már kamasz Petri kedvelte, ha az absztrakt szellemi kérdésekre a választ sorsdöntő kísérletek keretében lelhetette fel, tehát szó szerint értette a tett értékű szavakat. Tudni akarta például, hogy *valóban* van-e Isten, s ha van, akkor azt annak (!) bizonyítania is kell, például azzal, hogy figyel-e rá.

...én a következő dolgokat játszottam. Azt tudod, hogy a katolikusoknál a szentelt ostyát, ami a feloldozást jelenti, azt csak gyónás után szabad fogyasztani. Na most én például nagy mennyiségű szentelt ostyát zabáltam meg gyónás nélkül a sekrestyében, abban a reményben, hogy halálos bűnt követek el, és akkor valami kiderül. Meg tettem olyan kísérleteket, hogy a Mária téri játszótéren leültem, és magamban mondogattam olyanokat, hogy Isten nincs, Jézus egy fasz, és vártam, hogy történjen valami... Tulajdonképpen szerettem volna, hogy történjen valami. Szóval, hogy ha én itt sorozatban követem el a halálos bűnöket, akkor az isten valahogy odabaszik nekem. Szóval szerettem volna, provokálni akartam... Erről egyszer már beszéltem neked, hogy volt valami gyerek részéről teljesen perverz ismeretelméleti érdeklődés bennem már kora gyerekkoromtól [...]. Tizennégy éves koromban eldöntöttem, hogy én ateista vagyok. Még akkor egy kicsit optimista voltam, mert emlékszem, hogy a Fodor Gézával – még akkor a Géza is járt templomba – jöttünk anyámmal és az Iskola utcán azt magyaráztuk, azt magyaráztam én anyának, hogy 1960-ra a Vatikánt műemlékké nyilvánítják és ez egész hülyeség megszűnik.⁶

Persze aztán nem lett ateista, „feltárlhatnám ezt a világot / Isten fogalmának” – írta a nyolcvanas évek elején *Akkor* című, fontos versében, amelyre alább még visszatérek. Nem tudom – pontosabban semmire sem vezet azon gondolkodni –, hogy végül hitt-e Istenben, vagy „csak” pontosan értette, hogy Isten fogalmának elfogadása,

könyve (*Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?*, T-Twins–Lukács Archívum, Budapest, 1992) nem „überhaupt” a marxizmus bírálata, hanem a monolitikus, állami ideológiaként használt, a leninizmussal, és hosszú évtizedeken át sztálinizmussal súlyosbított politikai doktrína (mint talált tárgy) megtisztításának módját kereső szöveg, azaz a szerzők nem a marxizmuson kívül, hanem a szocializmus megvalósítására valóban alkalmas marxizmuson belüli radikális fordulat értelmezésére vállalkoztak, s fel sem merült bennünk, hogy a kizsákmányolás és elidegenedés rendszere, a kortárs kapitalizmus számukra elfogadható lenne. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, akadályokat állítunk részben a szocializmus megértése, részben a korszak művészetének, kultúrájának interpretációja – azaz Petri értelmezése – elé.

6 Petri György beszélgetése későbbi utolsó élettársával (a továbbiakban: Beszélgetés), I. 8–10. (1989. január 18.). Kézirat.

ha tetszik, használata nélkül, tehát az ateizmus szellemi sivatagában, képtelenség léteznie. Azaz, *nem* az volt az élethosszon át újra és újra elötölakodó kérdés, hogy van-e Isten, s ha van, akkor miként, hanem az, hogy vajon Isten létének feltételezése a szükséges, de nem elégséges feltétele-e a *bűntől való tartózkodás* folyamatosan zajló kísérletének. S túl a vakhiten, azt kívülről szinte lehetetlen eldöntenünk, hogy – sokat emlegetett vallási amuzikalitás ide vagy oda – Petri istenes versei egy hitetlen beszámoló-e egy hagyományról, vagy a versek általi felismerése annak, hogy ő maga sem látta mindig világosan, csak újrairta, amikor kereste a határt. Mintha azt folytatta volna, amit kamaszkorában a Mária téren kezdett el.

A metszően okos gimnazista Petri, aki életkorától függetlenül komolyan figyelt arra, amit 1956-ban az utcákon látott, utóbb a kívülről mikéntjét kereste, ami jóval bonyolultabb feladat volt az ötvenes évek végén a Vár alatt, a Toldy Gimnáziumban, mint a klasszikus késő hatvanas években az egyetemen. Minden okunk megvan arra, hogy kivételesnek tekintsük a *Toldy* című iskolai lapban közölt írásait.

Az első számban, 1960-ban jelent meg még Perl György néven több szövege is: *Súlytalan élet* című verse, egy Brecht-tanulmánya, amelyet illusztrálandó részleteket közöltek az akkor magyarul még meg sem jelent színműből, az *Arturo Ui*ből,⁷ valamint az 1959 júliusában írt hosszúvers, a *Hódság 1943*, amelyben a délvidéki falu és Petri család történetének összefüggései jelennek meg szétbonthatatlanul. Hosszú évtizedekkel később Petri így emlékezett vissza a versre és a Hódságon történetekre:

...asztán csináltunk egy újságot a Toldyban, Toldy Híradó⁸ volt a címe, vagy ilyesmi, a Sztrókey Kálmán, a [Fodor] Géza meg én szerkesztettük, a Kálmán elsősorban a tördelőszerkesztő, vagy az olvasószerkesztő vagy a technikai szervező funkcióját töltötte be, meg ami még fontosabb, a mamája az Újságírószövetségben volt könyvtáros, és ily módon ő tudott stencilt biztosítani a lap számára. A Géza egy Madách Ember Tragédia elemzéssel debütált a lapban, én pedig első és utolsó rövid epikus költeményemmel, *Hódság 1943* volt a címe, ami arról szólt, hogy a falu sváb lakossága, éppen ezért, mert nem voltak náci és nem voltak volksbundisták, jóhiszeműen ott maradtak, és azt hiszem, 134 embert, vagy a csetnikek, vagy a kommunista partizánok, ez nem derült ki számomra, mindenesetre megásatták velük a tömegsírt, és belelőtték az embereket. Hát akkor nagyjából mindennapos volt a kölcsönös vendetta Szerbiában. Erről írtam.⁹

7 Mándi Teréznek, Sztrókey Kálmán édesanyjának a fordításában.

8 Valójában *Toldy* volt a lap neve: *Toldy*. A Toldy Ferenc gimnázium lapja. I. évfolyam I. szám, 1960. január. Szerkeszti a KISZ keretében működő szerkesztőbizottság: Sztrókey Kálmán, Perl György, Fodor Géza. A tanári kar részéről felelős: Freisinger Ernő. Petri családjáról lásd Hicsik Dóra, Petri György szabadkai gyökereiről, *Híd*, 2016/1., 3–23. A nyugat-bácsi Hódságon történetek kontextusához lásd Limes, 2009/2.; Tudományos Szemle, Délvidék 1941–1944. I. 2. Szerkesztette Seres Attila.

9 *Beszélgetés*, I. 60. [1989. január 28.]. Petri iskolatársa és barátja, Sztrókey Kálmán – akinek a vers zenei változata köszönhető – 2019. augusztus 19-i beszélgetésünk során megjegyezte, hogy megítélése szerint a vers akadálytalan megjelenéséhez hozzájárult annak antifasiszta költeményként való olvasata: azaz a korszellem jelentéselvárása mintegy láthatatlanná tette, hogy a versben leírt tömeggyilkosság a magát ártatlannak tudó sváb lakossággal történeteket rögzíti. Hat évtizeddel később persze nehéz megítélni, hogy 1960-ban miként működött a társadalmi fantázia. A vers „töréspontja”: „A zsidók elmentek Germániába halottan / a többiek elmenekültek.” Ezután kezdődik a szerb katonák által végrehajtott tömeggyilkosság leírása. Sztrókey álláspontját erősíti, hogy az általa írt kantáta 1963-as előadásának ugyancsak nem volt semmi akadálya

Miközben a gimnazista Petri neveltetéséből fakadóan nem hagyott fel a katolikus vallás gyakorlásával, Fodor Gézával együtt kezdett megismerkedni a marxizmus egyes szövegeivel is. „...én elkezdtem Lócit [Benedek Lóránt] győzködni arról, hogy a szocializmus és a kereszténység nagyon jól összeférnek – forradalmian előlegeztem a később marxista–keresztény párbeszéd eszméjét – olyannyira, hogy le is jártam a Szilágyi Dezső téri bibliakörbe és tartottam Marxizmus és kereszténység címmel előadást.”¹⁰

A keresztény/marxista kettős identitásnak fennmaradt egy igazán lényeges irodalmi dokumentuma: a vélhetően 1967–70 között keletkezett vers, a *Hitvita: beszélgetés, amelyet M., a szerző és keresztyén barátjuk folytat, valamivel a szakítás előtt*, a nyelvész Benedek Lóránttal folytatott vitáról.

K: [...] Te döntésig akarnál
hajszolni minden pillanatot. A „Legyen”
tolulna minden pillanatban szádra.
S meg kell tapasztalnod, hogy nem vagy isten,
hogy a vad, vad erőfeszítések után
mindég megjő a bánat.
[...]
Én tinéktek nem segíthetek, mert
ti bezárjátok a szíveteket. Jobban féltek
az alázattól, mint a kárhozattól.
[...]
S a ti ügyetek,
hogy erősebbek legyetek a világnál.
Titeket ez a közeg kapcsol össze.
[...]
egy metafizika sem volt
a tiéteknél kíméletlenebb,
mert a realitásérzék teljes hiányát
a valóság elvévé akarjátok tenni...

Nem ismerek ennél őszintébb önvallomást az állami ideológiával szemben álló kritikai marxizmus szubkultúrájának identitásválságáról – s az a tény, hogy a „vádakat” Petri „keresztyén barátja” mondja el „valamivel a szakítás előtt” – ettől a párbeszéd Möbius-szalagja még követhetlenebb. Ez volt az a probléma, amellyel nem pusztán Petri, de a marxizmust nem állam által felügyelt politikai ideológiának látó, hanem az önismeret és a társadalmi változás kettősségében élő és gondolkodó értelmiségiek küzdöttek, amely létük alapkérdése lett – és amely nem kevesek számára végül megoldhatatlannak bizonyult.

1962-ben az 1957-ben letartóztatott, s a börtönben részben megtért, részben beszerzett Borbély Örs „arról számolt be, hogy bibliaköri foglalkozáson kommunista, pontosabban keresztény kommunista költőként került szóba a szintén oda járó

¹⁰ Beszélgetés, I. 61. (1989. január 28.)

Perl (Petri) György, valamint Mosonyi Aliz.” Mint „Bihari Károly” jelentette: „Perl igen aprólékos tudással, kitűnő beszédkészséggel rendelkezik. Beszélt a marxizmusról. Előzőleg elmondotta a marxista példát, majd logikai módszerrel megcáfolta azt [...]. Perl egyébként nem imádkozik, és nem énekel zsoltárokat a közösség tagjaival együtt.”¹¹ 1963. április 2-án, kedden este 7-kor – „Bihari Károly” jelenlétében, a Bartók Béla Zene-művészeti Szakiskola Zeneszerzés Tanszaki Házi Hangversenyén többek között négy énekes fellépésével előadták a IV. évfolyamos Sztrókay Kálmán Petri György *Hódság* című versére írott kamarakantátáját.¹² Petrit – mint az Szőnyi könyvéből kiderül – igen komolyan vették, „Bihari Károly” 1963-ban egy jelentésébe bemásolta a *Mi lesz az ifjúsággal*, illetve az *Új, provokatív Feszty-körkép* című verseket.¹³

1962 novemberében Fogarasi Ferenc rendőr százados úgy jellemezte Petri politikai felfogását, hogy az „a marxizmus ideológiájával szemben álló, szélsőjobboldali”.¹⁴ A rendőrtiszt a marxizmus ellenségeit az állam által kizárólagosnak ítélt ideológiát kritikával illető, sőt támadó kívülállóknak tekintette. Vaksága forrásértékű „apróság”, s nem egyszerű ostobaság. 1963-ban Petri oly módon, olyan mélységekben és olyan okoknál fogva olvasta Marxot, ami a bináris kódokban gondolkodó rendőrtiszt – azaz a hatalom – számára átláthatatlan és értelmezhetetlen volt.

4. ÜDVÖZÜLÉS, TELEOLÓGIA, OKOS CSELEKVÉS

„...Az tán marxista lettem,
a stílusom elromlott ennek következtében,
de az életem súlyosabb lett. Véget ért a finnyás szaglászás korszaka”
(*Tizenegy éve folyton tervezem*)

Petri döntő helyeken idézte Novalist. A *felismerés fokozatai* című versének egyik (német nyelvű) mottója a *Virágpör* 104. pontja: „A forradalom számára sok anti-forradalmi könyvet írtak. Burke azonban forradalmi könyvet írt a forradalom ellen.”¹⁵ Petri Novalis és Edmund Burke¹⁶ iránti elkötelezettségét idézi: „És ezer okunk van szeretni őket, mert okunk van / a rokonézésre mind az epés moralisták iránt, / a belátásból eredt elfogultság, tragikus egyoldalúság iránt.” Majd visszatér a mottóra. „Amiben tévedtek: mégsem lehet forradalmi / könyvet írni a forradalom ellen.”

A realitásérzék teljes hiányát a valóság elvévé tenni annyit jelentett, mint az utópia tételeit átfordítani társadalmi gyakorlattá. A kommunisták világnézetének lényege a még nem ismert, s a társadalom többsége által el sem ismert társadalmi program

11 Szőnyi Tamás, *Weöres, Pilinszky, az ifjú Petri és a klerikális reakció dalmokai* = Uő., *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, I, Noran, Budapest, 2012, 666.

12 Műsorfüzet, Sztrókay Kálmán tulajdona.

13 Az első szerepel Petri összegyűjtött verseinek kiadásaiban. Az utóbbi először a *Titkos írás* I. kötetében, a fenti fejezet 77. jegyzetében jelent meg: „Elöttem veszteglő bizonytalanság, / mozdulatlan hajó a gyors habon. / Bennem és mindenütt: / a régen és hiába várt forradalom. / Költő, kevés lesz / az üdvözüléshez / elrebegned magányos énekét, / ha eljön a perc, / s baráti koponyákat kell bezúzni, / nem ellenségeket, / ha önmagaddal, / s e beteg béke zűrzavarával / birokra kelsz.”

14 Szőnyi, I. m., 668.

15 *Műhely*, 1997/2, 22, ford. Weiss János.

16 Edmund Burke, *Töprengések a francia forradalomról*, ford. Kontler László, Atlantisz, Budapest, 1990,

elfogadtatása volt, ha tetszik: bármi áron. Amúgy ez volt a történelmi Magyarország kulturális, társadalompolitikai meggyőződéseinek érvénytelenítésére vezető út, a megszabadulás egyetlen lehetséges módja – amely persze elképzelhetetlen volt. A nyugati marxizmus korszakos hőse, Herbert Marcuse így zárta *Az egydimenziós ember* című, először 1964-ben megjelent, a keleti térfélen is nagy hatású művét: „A kritikai társadalomelmélet nincs birtokában olyan fogalmaknak, amelyek át tudnák hidalni a jelen s a jövő közti szakadékot, minthogy nem ígér semmit, és nem mutat sikert, negatív marad. Így akar hű maradni azokhoz, akik – remény nélkül – a Nagy Megtagadásnak adták és adják az életüket.”¹⁷ A *Great Refusal* persze mást jelentett a kortárs kapitalizmussal, mint az államszocializmus bürokratikus marxista–leninista ortodoxiájával szemben fellépő kritikai marxisták esetében.

Világosan kell látnunk: Petri *nem* a pártállam legitimitását fenntartani hivatott, ma már különös kolláznak ható, egykor tudományosnak remélt aktuális párthatározatokat igazoló hatalmi nyelvjátékok – tudományos szocializmus, dialektikus és történelmi materializmus, marxizmus–leninizmus – világába lépett be, hanem az 1956-ban [az egyes életutak alakulásától függetlenül] végül legitimitást szerzett Lukács-iskola, majd -óvoda szűk elitjébe. Olyan emberek közé, akik úgy vélték, hogy a fennálló államszocializmusból az igazi marxizmushoz való visszatéréssel lehet létrehozni a szabad emberek kizsákmányolás és elidegenedés nélküli társadalmát. Azaz a Lukács vonzáskörében tevékenykedő filozófusok a kortárs kapitalizmust egyetlen pillanatra sem tekintették érvényes lehetőségnek, amint ugyanakkor az államszocializmus adott állapotával sem kötöttek békét. Az alábbiakban csak vázlatosan foglalhatom össze annak a kihívásnak a lényegét, amellyel Petri szembesült, és amellyel egy ponton azonosult.

Heller Ágnes 1968 novemberében az *Üdvözléstan-e a marxizmus?* című, eredetileg a *Tagebuch* körkérdésére írott válaszában a legvilágosabban ment neki a történelemfilozófiai menetrend, tehát a szükségszerűség kérelhetetlenségében biztos kortárs marxizmus–leninizmusnak. „Az elidegenedés visszavonásának korszakát nevezte Marx kommunizmusnak. A kommunizmus tehát a marxizmus szerint nem az emberi történelem célja, hanem az az *objektív lehetőség*, mely az emberiség előtt fejlődése adott fokán megnyílt, a tevékeny emberektől, az emberi praxistól függ, hogy ezt a lehetőséget *megvalósítják-e*, és hogy *hogyan* valósítják meg [...]. Azok az emberek, akik ezt az ügyet – az emberiség maximális értékrealizációjának ügyét – választják, értelmet találnak ebben a választásban. Ez újra csak nem üdvözlés a szó hagyományos értelmében.” Heller visszautasítja a szükségszerűség bizonyossága és az üdvözlés hagyománya közti „szerződést”: az értelmes, jó és igaz élet bizonyossága nem a teendők evidenciájában, hanem az azok felismeréséért folytatott küzdelemben áll, amelyet önmagunkkal folytatunk.¹⁸ És ez utóbbi volt az alapja Petri költői életművének, a kortárs költészet esztétikai horizontjának. Heller álláspontja ma is érvényes filozófiai szöveggként olvasható. Petri számára Bence György, Kis János és Márkus György *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című, 1972-ben írt és gépelt kéziratos formában,

17 Herbert Marcuse, *Az egydimenziós ember*, ford. Józsa Péter, Kossuth, Budapest, 1990, 281.

18 Heller Ágnes, *Üdvözléstan-e a marxizmus? Válasz a „Tagebuch” körkérdésére*. Megjelent 1968. júliusában; magyarul lásd *Új Írás*, 1968/11, 103–105.

szamizdatként terjedő munkája jelentette a fordulópontot.¹⁹ Heller munkásságában az etikai, illetve morálfilozófiai kérdések játszották a főszerepet, Márkus számára viszont a marxizmus antropológiája, ami ennek megfelelően nyomot is hagyott Bence és Kis korai évein, pályafutásuk első szakaszán. Közös művük lényegében a „politikai gazdaságtan” ortodox marxizmusban játszott megfellebbezhetetlen szerepének radikális kritikája volt. A két döntő fejezet: *A radikális szükségletek problémája*, illetve a *Megvalósítható-e a „szabad termelők társulása”* nyelvhasználata, retorikája ugyan végtelenül nehézkesé tette, s teszi ma is a szöveg szabadsághoz és kortárs társadalmi kérdésekhez való viszonyának értelmezését, ugyanakkor a korszak ideológiai cenzorai számára a kézirat félreérthetetlenül a lehető legradikálisabb támadást intézte a marxizmus–leninizmus államérdeket jelentő kánonja, s ebből következően a rendszer ellen. Az MSZMP ideológusainál beláthatatlanul mélyebb és valóban „marxistább” meggyőződéseiket, illetve pontosan felismert, elemzett problémákat követve megsemmisítő kritika tárgyává tették Marxnak a munkásosztály várható nyomorára vonatkozó tételeit, amelyek – a fogyasztás logikáját követve – a radikális szükségletek forradalmi potenciálját is ellehetetlenítették. Ugyanakkor megkísérelték minimum legitimnek tekinteni a központosított szocialista gazdaság belső piacát, divergáló céljait.²⁰ A szocialista gazdaság nyilvánvalóan nem teremtette meg az elidegenedés alóli felszabadítás programjának lehetőségeit, s a nyugati marxizmus radikális kapitalizmusellenessége és a szabadság új formáinak megteremtése melletti elkötelezettségével szemben a keleti térfélen az antropológiai csőd jelent meg. A korszak magyarországi ideológiai, filozófiai piacán a Lukács-kontextusban dolgozókkal szemben – pusztán a gondolkodás módszerességét, a filozófiai érvelés minőségét figyelembe véve – semmiféle avantgárd ellenkultúra nem jelentett alternatívát, amint a marxizmuson kívüli, betiltott és ellehetetlenített filozófiai iskolák sem jelenhettek meg a tudományos nyilvánosságban. Ezért volt ez a teoretikus lehetőség döntő Petri számára, s ennek reménytelensége jelent meg *A fellismerés fokozatai* ciklusban.

...De ez nem ideje semminek.
Itt szemedbe süt a nap, de nem ébredsz,
itt zümmöghet az éj, de te nem alszol,
itt készülődsz, de nem mégy sehová,
itt lépdelsz, de mint hengeren a mókus.

Mert ez nem ideje semminek.

[Zátony]

A marxizmus feladása, illetve lassú elhagyása egy államszocialista országban, egy Petri körülményei között nevelkedett, nagyon fiatal ember számára egy *univerzális*,

19 „Az én kapcsolatam a marxizmushoz a Lukács-vitán át alakult ki. Én 56-ot nem tudtam megemészteni, tehát ez egy elfogadható kompromisszum volt, hogy Lukács az ugyan kommunista és marxista, de olyan marxista, akit üldöznek, és aki a Nagy Imre-kormány tagja volt. Enélkül nem tudom, hogyan alakult volna a filozófiai orientációm.” *Beszélgetés*, I. 37. (1989. január 21.)

20 Bence–Kis–Márkus, *I. m.*, 167.

imaginárius szellemi térből való kényszerű visszavonulást jelentett abba a kéréletlen, szűkös ideológiai tér által meghatározott valóságba, amelyhez neki sem volt sok kedve – lévén hogy a sorsdöntő kísérletekhez, a provokációhoz egyaránt a tágasság iskolájára van szüksége.

Mint két interjújában is utalt rá, 1976-ban a BME Villamosmérnöki Karának Schönherz Zoltán Kollégiumában, egy író–olvasó találkozón „[v]alaki felállt, hogy akkor most mondjam meg, én marxista vagyok-e. Az egy hatalmas pillanat volt. Én ugyanis azt mondtam, hogy nem vagyok marxista. És tényleg megállt a levegő. A közönségnek is és nekem is. Holott én már körülbelül három éve, 1973-ban, hosszú küzdelmek után leszámoltam a magam marxizmusával.”²¹

Petri marxizmushoz fűződő viszonyának felidézése lehetőséget teremt az „alkoholista költő” mítoszának dekonstrukciójára. Petri valóban alkoholista volt, de ez nem jelentette azt, hogy részegen ne tudta volna, mit beszél, vagy mit ír. Várady Szabolcs egy feljegyzése a hiteles tanú leírásaként idézhető.

Egy másik jellegzetessége volt az agyműködésének, hogy egyrészt hihetetlen memóriával tárolta az olvasmányait, másrészt hosszú, bonyolult gondolatmenetek úgy rögzültek benne, hogy amikor az alkoholszintje már messze túlelmelkedett a normalitás határán, az agya még mindig úgy működött, mint egy precíz magnetofon: egyenletesen jött belőle a tárolt szöveg. Egyszer, amikor szokás szerint az én kis szobámban gyűlt össze a hétvégi társaság, Bence György, Kis János, Fodor Géza, talán Nyíri Kristóf és a nőik persze – Gyuri felkuperodott az íróasztal tetejére, és egy végeérhetetlen előadásba kezdett, azt hiszem, a spanyol polgárháborúról. Hogy már nagyon részeg, azt sokáig csak a szavak közti szünetek növekedése jelezte, de a szöveg hibátlanul koherens volt, mígnem aztán egyszer csak, minden átmenet nélkül, egy hosszú mondat közepén elaludt. Még csak le sem esett az asztalról.²²

Hosszú évekkel később Esterházy Péter hasonlóképp fogalmazott.²³ Petri igazi, nagy drámája a Fodor Géza által is átélt, ám önmagából is jól ismert világnézet-szükséglet lehetetlenné válásának következményeivel való szembenézés volt, s ezzel nem állt egyedül. Amikor hosszú hallgatás után *visszatért* a költészethez, akkor magyarázattal szolgált: a hallgatás oka a Kádár-kori prezentizmus végtelen szűkösségének elviselhetetlenségére adott válaszképtelenség.

Pályája elején a *Belső beszéd* című, lenyűgöző hosszúversben – a külsővé, objektivitássá vált versében – pontosan leírta, hogy mit jelentettek a világnézet jelentésnélkülivé válása után leélt élet mindennapjai.

21 A kérdező Kisbali László. *Beszélő*, 1991. július 20. = *Petri György munkái, III: Összegyűjtött interjúk*, szerk. Réz Pál – Lakatos András – Várady Szabolcs, Magvető, Budapest, 2005, 133.

22 Várady Szabolcs, *Emlékmorzsák* [gépírat, a szerző engedélyével – egy Zelki János által tervezett, Petri Györgyről szóló rádióműsorhoz készített feljegyzés részlete].

23 Egy berlini beszélgetés Petri Györgyről, *Lettre*, 2000/ősz, 38. sz.

[...]
 Ketten mennek az utcán,
 a madárzajos fák alatt.
 A nőket nézi egyikük,

[...]
 Levegőért kapkod a másik,
 szürke hőben üveg sört képzelsz,
 s üresekkel nyelsz, mert szólna:
 – Most mondjam el, hogy nem áll össze
 szellemem; roncsok nemzenek
 roncsot agyamban, temetőnyi
 üzekvő tetem szaporítja egymást,

[...]
 Hogy nem szégyelltem kiismerni
 romhegyem ingó statikáját,
 biztos pontokat megjegyezni,
próbálgatni, mert semmi elv
 nem működik?
 Feladtam
 az egység utáni sóvár vágyamat:
 milyen gyalázat érhet még?

[...]
 – Ezeket mondta volna, de
 hely és idő alkalmatlan.
 Beletörődik, visszatér
 az élet szokottabb képeihez,
 és csak int: „Nézd, milyen komikus,
 ha egy erényes angolkosztüm kamgárnján így kirajzolódik
 a csontos hátán a melltartó pántja.

A marxizmus utáni élet súlytalanabb, s ettől csak még nehezebb lett. 1971, Lukács halála, majd 1973, a filozófus-per után a Lukács-tanítványok egy részének emigrációja, és a Lukács-óvoda itthon maradt tagjainak marxizmussal való szakítása következett. A Petri számára otthonos közegként megmaradt demokratikus ellenzék az absztrakt és magától értetődő liberalizmus szabadságjogainak elismertetéséért folytatott küzdelemben vállalt fontos és morálisan feddhetetlen szerepet, de – végül is különös módon – már a *Magyarzatok M. számára* című kötet versek során át követhető nagy narratívája az üdvözüléstan szekuláris formáitól, azaz a teleologikus normáktól, a menetrend követésének bármely formájától való búcsú volt, semmi más. Az 1974-ben megjelent *Körülírt zuhanást* már ennek a nem édes új életnek a tematikája szabja meg, s alakítja a szót, a költői nyelv legszélesebb értelmében vett modorát. A *V. Sz.-hoz* [azaz Várady Szabolcshoz] címzett vers félreérthetetlenül rögzíti, hogy

míféle szakadék túloldalára kerültek, amúgy mindannyian: „alkalmakat keresve / alkalmi költészetünk / gyarapítani kínok alkalmából”. A jelenbe zárt, a pillanatnyi idő uralma alá, a meggyőződés és hit realitásán kívül került, valóban depressziós költészet a hetvenes évekre a kortárs kultúrában is marginalizálódott, pár évvel korábban még a kritikai marxizmusban élt szubkultúra kívülállók számára lényegtelen, belülről nézvést leverő állapotát rögzítette.

Az a szubkultúra, amelyben Petri végül felnőtt lett, és amelyben – a szó filozófiai értelmében – az egység utáni sóvár vágyról lemondani kényszerülve végül cselekvésképtelenné váltak mindannyian, nem csupán egy volt a magyar irodalom bonyolult, de pontosan átlátható mintázata által meghatározott mikroközösségek közül. A marxizmus filozófiai értelmezése felől támadni az államszocializmust, majd jövátéhetetlen vereséget szenvedni, külső és belső emigrációra kényszerülni, ez a kiváltságos kevesek döntése volt.²⁴ S ezt a kiváltságot az átlagemberek, akik a marxizmus filozófiájából csak az ideológiai vacakolást – a marxizmus–leninizmust, a politikai gazdaságtant, a tudományos szocializmust – ismerték, nehezen követhették. Petri költészete példátlanul fontos üzenet a palackban, a magyar költészet számos regiszterét használó, vitathatatlan erejű szövegek összessége, amely lefordította annak a szubkultúrának a kérdéseit, amelynek nyomai ma már elmosódóban vannak.

5. ÉLETTÖRTÉNETÜNK MEGVILÁGÍTTJA ÉLETÜNKET – KEPES SÁRA

Kepes Sára és Petri viszonya az első pillanattól fogva – nem pusztán a „polgári etikett”, de a sorsesemények fogalmának elfogadása felől nézvést is – folyamatosan újratermelő, teljesen lehetetlen helyzeteket teremtett, amelyeket sem meg, sem fel nem oldott az őszinteség semmilyen formája. Petri utolsó élettársával folytatott beszélgetésében számos, a mindennapi életüket meghatározó döntést idéz fel, melyek igen súlyos problémákhoz vezettek, s nem pusztán négyük számára. A kapcsolat részben párhuzamosan zajlott Petri Mosonyi Alizzal és Kepes Sára Draskóczy Lászlóval kötött házasságával. 1965 egy novemberi estéjén Petri „11-kor haza akart menni, ezt Sára nem akarta, és ismét vita kezdődött, aminek során elhangzott két szörnyű mondat. Sára részéről az, hogy »Ha elmégy, öngyilkos leszek«, Petri részéről pedig az, hogy »Nekem jogom van elmenni, neked pedig jogod van eldönteni, hogy öngyilkos leszel-e.« Nem tudom, mennyit vitáztak, de Petri végül elment. Másnap reggel Mária [Kepes Sára édesanyja] talált rá a holttestre. A konyhában feküdt a földön elterülve, mellette a nyitott Nyírő, s nyitva a gáztűzhely sütőjének ajtaja.”²⁵

24 Ennek a szubkultúrának, tehát a demokratikus ellenzéknek az esztétikai horizontját nyilvánvalóan befolyásolta a világnézet által meghatározott művészet – röviden, a lukácsi életmű. A Beszélő mai olvasói rekonstruálhatják a demokratikus ellenzék művészetfilozófiájának normáit. A kortárs művészet cenzurális viszonyait igen pontosan követte nyomon a lap, viszont kevesebb figyelmet fordított magára a kulturális termelésre – a kortárs kultúra eseményei akkor kaptak figyelmet a Beszélő hasábjain, ha összefüggésben álltak a cenzúrával, illetve a rendőrség fellépésével. Ez a nagyrészt kényszerből, kisebb részben a szerkesztők politikai/esztétikai álláspontjából következő összkép jól érzékelteti Petri mindennapi közegét.

25 Lásd Németh Ványi Klári, *Sára megérint. Ki volt Petri György műzsája*, Szombat, 2018/március.

Petri magánéletének részletkérdéseivel a továbbiakban nem foglalkozom; e tekintetben Várady Szabolcs *Székek a Duna fölött* című verse – dokumentum/remekműve – példaszzerű megoldást kínált, amikor az átlagolvasók számára felismerhetetlenné tette, hogy a bonyolult szerelmi viszonyok alanyai kik is voltak valójában. Amilyen végtelenül bonyolult volt Petri és Kepes Sára, illetve Petri és feleségei kapcsolata, éppoly összetett, gyakran kiismerhetetlen, utalásokkal teli Petri szerelmi költészete. Károlyi Csaba Petriről, illetve a szerelmes verseiről alkotott ítélete [„...szerelmes versei ódivatúak és macsók, a politikai versek utalásrendszere, szójátékai elavultak”²⁶] véleményem szerint távol áll a valóságtól. A Kepes Sárahoz írott versek ugyanis messze túlmutatnak a szerelmi líra nehézségein, s olyan drámai sorsproblémát jelentenek, amely Petrit hosszú évtizedeken, és lenyűgöző, irgalmatlan és a megbocsátás esélytelenségének tényét rögzítő versek során át foglalkoztatta. Az eredendő bűn meghatározta egész hátralévő életét, bizonyos értelemben keretet adott annak, ugyanakkor éles ellentmondásban állt a hitetlenség tényével. Ez az éjszaka tehát, akarva-akaratlan, minden egyes, bármilyen ironikus, illetve komédiaszerű istenes vers értelmezési kontextusát, keretét, ha vízvonal alatt is, de radikálisan befolyásolja.

Petri – megítélésem szerint – a szó számos értelmében egyedülálló költészete, a különböző irodalmi, esztétikai belső és valós emigrációktól távolságot tartó jelentősége a *kérlelhetetlen szembenézésem* alapszik [„Az én szemem száraz. Nézni akarok vele.” *A 301-es parcelláról*].

Az író és a korszellem a korszak átalakulása, romlása, a politikai függetlenség, a szellemi autonómia ellenére sem elválaszthatóak egymástól, következésképp Petri nem tudott, pontosabban nem is akart mit kezdeni a ‚prózaforodulat’ imaginárius nyelvjátékainak utalásrendszereivel. „Elszigetelt szavak? Ez sem jó. / Lehetséges kontextusokat implikálnak. / Főcsapásirány: betűk, végül az / üres papír. / Amivel kitörölhetjük a seggünk.” [*A minimum művészetétől a művészet minimumáig. A posztmodernről*] Azaz, nem absztrakt politikai döntés, s nem is az alkotói tehetség, vagy épp tehetetlenség kérdése volt csupán az a nyelv, amelyet használhatott, amelyet áthat a gyilkos ironia és a totális reményvesztettség, azaz az irgalmatlanság kétségkívül nyers bevallása. Olyan távlatokat és hiperrealista közelképeket teremtett, amelyek nem pusztán a neovantgárd, vagy épp az általa igazán nagyra tartott Tandori politikán túli forradalmi nyelvétől álltak távol, de a bevált, jól azonosítható értelmiségi szerepek mindegyikétől is.

26 Károlyi Csaba, *A Petri-mitosz vége*, Élet és Irodalom, 2008. január 4. Károlyi úgy látja, hogy „Petri mégiscsak egy letűnt szubkultúra költője volt, ahogy Radnóti Sándor oly éleselméjűen megállapította, annak idején, minden elismerése mellett.” Radnóti valóban a magyar demokratikus ellenzék szubkultúrája költőjének nevezi Petrit, akinek munkásságát ugyanakkor az egész magyar kultúra részének is tartja – okkal. Károlyi tévedése, miszerint Petri munkássága a demokratikus ellenzék szubkultúrájának, mítoszának eltűnésével végképp elsüllyedhet, nem kis részben abból ered, hogy a *Beszélő* korszaka *előtti* politikai-filozófiai költészetről nem vesz tudomást, illetve Petri egész költészetébe mélyen beágyazott szerelmes verseinek drámai erejéről sem, arról az élethosszon át tartó kérdéstről, amelynek értelmezését a jelen írás alapvető kérdésének vélem. Keresztury Tibor jóval árnyaltabban látja mindezt: Kepes Sára öngyilkossága, mint írja, „az én olvasatomban [Petri] egész szerelmi költészetét fekete árnyékkal lengi be...” Keresztury, *l. m.*, 225.

[...]
bozótban tűzszemű sakál
kuporog retteg és kakál
harminchat évem oda már
gyűl éveimnek soka már
nagy baj nem érhet sem nagy kár
sötétebb folyam sodra vár
[...]

[Születésnap előtt]

Az 1979-ben írt versben teljes erejével jelenik meg az elkövetkező évek alapélménye: a Kepes Sárára folyamatosan visszautaló gesztus, a halál dicsérete. S itt szó sincs sem a romantikus halálvágy toposzáról, sem annak kifigurázásáról. Ellenben ott volt a halál, az öngyilkosság: a totális prezentizmus nihiljéből való kilépés egyedül érvényes, végleges lehetősége. A fenti vers minden sora az ironia, a kíméletlen önvizsgálat és a korszak feletti ítélet gúnya – kivéve ezt az egyet. „[S]ötétebb folyam sodra vár”. S valóban, az egymást követő köteteket egyre inkább elborítja ama sötétebb folyam, Petri sodortatja magát a saját vége felé – ha szabad idáig elmennünk. S persze nem pusztán a koszos és rettenetes, jelentését, értelmét vesztett, halottai hiányával teli jelennél vonzóbbnak leírt megsemmisülés retorikájának kérdéséről van szó, amely akár számos kritikát is kiválthat. De van itt még egy „apróság”, amiért József Attilát kell idéznem – akiről egyébként élete vége felé nagy tanulmányt készült írni.²⁷

Őn azt írja, örömmel olvasta néhány olyan versemet, amelyben megnyilatkozik az igazi bűntudat, s most mégis megmaradtam hitetlennek. Kedves Uram, én hiszek az eredendő bűnben és ezért vagyok híve a tudományos szocializmusnak. Mert kétféle bűn van. Az egyik fajta bűn csak azért bűn, mert büntetés járt érte az uralkodó földi hatalmak különös gondoskodása folytán [...]. A másikk fajta bűn, amelyet akaratlanul elkövet az ember, és akkor is megbán elkövetője, ha nem büntetik érte. Ez az eredendő bűn. Bűn az ellen, akit szeretünk. Az ilyen bűn ellen nem elég nem-büntetéssel küzdeni, az ilyen bűnt kifejezetten meg kell bocsátanunk egymásnak. Az ilyen bűnt meg nem bocsátani, maga is bűn.²⁸

Petri évtizedeken át visszatérő problémája az a bűn volt, amelyért soha nem büntették meg, mert ugyan ki büntethette volna meg, önmagán kívül. S ki bocsát-

27 „Február 7. vasárnap. Most, hogy megint intenzíven JA-val foglalkozom, rájöttem arra, hogy a JA-i, posztjózsefattilai tradícióval való szakításnak roppantul fontos, de nem egyetlen motívuma volt, hogy nem akartam epigon lenni.” *Feljegyzések egy nagy spirálfűzetbe*, Holmi, 2002/november, 1377. Petri József Attila-tagadásának mítoszát a fentiekben kifejtendő okokból sem tartom megalapozottnak.

28 József Attila, *Szerkesztői üzenet*, Szép Szó, 1936/2., 97–99 = *József Attila Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*, II, szerk. Tverdota György – Veres András, József Attila Társaság–L' Harmattan, Budapest, 1060. [József Attila persze nem a szó szoros, hagyományos értelmében használja az eredendő bűn fogalmát.]

hatott volna meg. Kepes Sára halott volt, így már nem voltak többé egymásnak. A József Attila értelmezésében vett eredendő bűnt annak kell megbocsátania, aki ellen elkövette az, akivel szeretik egymást. De Petri mégsem bocsáthatott meg saját magának.

Kepes Sára alakja nevének említése nélkül jelenik meg az első kötet első versében [*Reggel*]: „Reggeledik a halálos fakó / ég akár holt szerelmem szürke arca / ismerősség bocsánat nélküli...” Ez egyszerűen félreérthetetlen. Nem pusztán az első kötet, de a nyomtatott, felnőtten újrakezdett életmű nyitánya, felütése ez a vers. A halott nem bocsáthat meg. A *Reggel* nem egyszerűen szerelmes, s nem is pusztán gyászvers: az utópiáját, világnézetét, menetrendjét vesztett, azaz magára maradt marginális értelmiségi lét kérlelhetetlen önvizsgálata is, önsajnálát nélküli helyzetleírása a távlat, történet nélküli állandó jelenné váló üres jövőnek. Marx helyett Wittgenstein, pár szakasszal lejjebb: „A szavak újabb szavakhoz vezetnek”.

Kepes Sára újra és újra feltűnik a folyamatos jelenben áramló képekben, így a *Történet* című versben is. „Egy pillanatra / a gonosz város hókáprázatában / úgy láttalak, mintha holt kedvesemet / hunyorogni a rosszhiszemű fényben. / [De ez már régen történt. / A holtnak hitt: halott]. / Az évek lassan összehordják / élettörténetünket [...]” A telosztól való megfosztottság tehát nem magánügy volt, hanem a Kádár-rendszer egyik meghatározó társadalompolitikai problémájává vált. S a „jobb jövő” kiküzdéséért fizetett ár, tehát a puritanizmus értelmét vesztvén, a József Attila által írtak, az eredendő bűn teremtette meg a céljavesztett rendszer semmi felé vezető idejének lehetséges jelentését. S amikor Petri évtizedeken át kereste, írta a saját narratív identitását vesztett történetét, akkor nem pusztán az ő „rossz közérzetéről” volt szó, hanem a hazugság- és próféciamentes, bűnétől meg nem szabadítható élet mikéntjéről.

Olyan versekben tűnnek fel a Kepes Sárával el [nem] töltött éjszaka nyomai, mint a már említett *Zátony* nyitánya: „Becsület ideje. / Bűnbánat s pusztulás. / Idő – a te időd. / Amelyben megtaláltad. // A gáz ideje, amely kisüvitsen [...]. Már két tavasz csúfolta meg haláloed, / már két tavasz...” Majd a vers utolsó sora, az önmegszólító versek archetipikus példája: „Mit gondolok én, hogy még élek?” Hosszú évekkel később feltűnik az utolsó sor egy változata – Petri életművének vízjele a fenti történet. Az *Örökhétfő* egyik fontos versében, az 1979-ben írt *K. S.-ben* Petri visszanyúl az 1967–1968 körüli szöveghez. „Az a halott nő / az a tizennégy éve halott / ifjú nő / átjárák a szobánkon éjszaka / [...] // vetkőzni kezd / veti le azokat a / amiben el / a bugyit a harisnyát / én meg kérlelem hogy ne / ezt itt most képtelenség / ő veszi a kabátját [...] »miért nem fűtesz?« – kérdi, és: / »minek élsz még?«” S az erre következő második vers, a *Találkozás*, ha lehet, még kísértetiesebb, még nyugtalanítóbb. „Jössz felém a szobán át / örök jövésben, lépteid alól / nem fogy a tér, / ugyanabban a lehetetlen színű / zöld kardigánban, a félhosszú flanelszoknyában, / amit a koporsóban viseltél / [...] / jössz a szobán át / [...] / gyermeki, bízó, csupa fog mosolyoddal, / felállok, nézlek, ideges mosollyal: / – úristen, hogy mondjam meg? / Hiába... nem tudok veled élni. / Hiába támadtál föl.” S aztán talán a lezárás reményében, a menekülés szándékával, ott van a következő vers: *Ami azóta történt*. „Én visszamentem ahová, / újra elmentem onnan is. / Az új magyar zene beindult, / a gyereked hülye maradt, / anyád meghalt, csináltam még egy / gyereket [nem annak: neki más, / de azt te még nem ismerhetted] / [...] Az a lányom, / aki épp arra született, hogy / én az anyukájától

hozzád, / az is megvan, tizenöt éves, / és hegedülni tanul, mint te. / B. Z. meghalt [egyszer volt nálunk], / egyszer én is jártam kint nálad, / azóta, jól össze is fagytam / [anyád temetéséről késtem le]...”

Világos utalások a beavatott túlélők számára, eltérő módon megvalósított fragmentumok, másfél évtizeddel Kepes Sára halála után: a halott folyamatos jelenléte – az eredendő bűn sorseseménnyé, kronológiai fordulóponttá vált jelen idejű emléke. És aztán, ugyancsak az *Örökhétfő* kötetben, egy valódi korszakhatár: igazi robbanás, a gyász kultúrájának semmibevétele, totális válság, a költői én maradékainak radikális eltüntetése, a félelemmel és felszabadultsággal teli őszinteség és a bevallhatatlan vágyfantázia felelősségmentes szabadsága, a tabuk felmondásának delíriuma, a személyességhez való visszakerülés. A halotthoz szóló szavak irgalmatlan erővel térnek vissza a *Sári, ne vigyorgj rajtam* című versben, amely Petri fékezhetetlen költői erejének valóban lenyűgöző, kétségbeejtő, drámai példája. A megszabadulás reményével történt kimondás, az egybeolvadt vallomás és gyónás, amelyben nyoma sincs az addigi Sára-versek töredékességének.

Sári, édes, milyen
boldogan vigyorgsz, abban az aprómintás
ruhában, ami még akkor is megvolt,
amikor összekerültünk.

[...]
Az biztos, hogy egy kék bugyi volt rajtad.

[...]
[Csak az lehetett rajtad,
az a kék bugyi,
mert az az az este volt, amikor
réd zártam az ajtót,
hogy magadra nyithasd a gázcsapot,
és alig hiszem, hogy a boncmesterek
tiszteletére nadrágot váltottál volna.]

[...]
Amikor utoljára láttalak,
a dögcédula ott volt a bokádon,
utált asszonyneveddel.

[...]
a dögcédula a bokádon,
és vigyorgtál.
Vidoran, hamuszürkén.
És én szerettem volna rád feküdni,
lehúzni azt a bizonyos bugyit,
a koporsófüdelet meg magamra.

Az első kötet és az életmű nyitányának verse, a *Reggel* tér itt vissza – alig felismerhetően, olyan eltérő a két szöveg modora, de az üzenet félreérthetetlen. A büntudat és a megbocsátás lehetetlensége volt az, amely alig észrevehető, de pontos keretet ad az életműnek, ez volt az, ami az összeomlások, vereségek komor cselekedetei között, s azok ellenére fenntartotta Petri önazonosságát – mintegy negyven éven át. Az eredendő bűn: az istenes versek alapja, világos és félreérthetetlen szerkezet: az istenhívő, istentagadó, majd a marxizmust elhagyó hitetlen költő Isten nélküli világában a feloldhatatlan, tehát felejtethetetlen, megbocsáthatatlan bűn, azaz a bűnhődés reményében élt. S aztán a *65 karácsonya*, az 1985-ös, szamizdatban megjelent *Azt hiszik* című kötetben. „Sára halála után haza éppen nem költöztem, / ámbátor, hogy hol a NÁTHÁSBAN – mint mondani szokás, / már ahol – *laktam*, ez jószerivel eldönthetetlen...” Majd egy valóban lírai abszurd, a *Búcsú*. „Mind szemérmesebb és tartózkodóbb / pozitívában keresel álmaimban. / Legutóbb a bokáig érő, kékpöttyös / szoknyádban álltál a Népszínház utcai / antikvárium kirakata előtt. / »Anton Webernt, szegényt – *suttogtad* – / egy részeg amerikai altiszt... / Maustot... Mit jelent az, hogy egérhalott?« / – *suttogtad*, és: »ne nézz a csődületre, / én se vagyok élő, megyek is« / – *suttogtad*, Sára.” A *Sár* című kötet *Sáráról* című, Apollinaire *Búcsúját* felidéző rövid verse kérlelhetetlenül idézi fel a halott látványát – úgy, ahogy ő sose látta.

Odafönt, idelent, földön-egen többé sose látlak.
Péntek van, péntek, soha már számomra vasárnap.
Fekszel a konyha kövén. A lakás tele gázzal.
Hagytam, hogy meghalj. Gyászdallá sötétül a nászdal.
Tettem, amit tettem. És nincs mentség, se bocsánat.
Sajnos bűnhődés sincs, csak jártatom itt hiába a számat.
Elúntam a formát is, mindenből elegendem van
Nuku már *hevület*. Csak izzadok, és melegem van.

Az utalás a boldog büntelenségben túlélő jóvátehetően veszteségére, s annak elérhetetlenségére vonatkozik. A büntelen szerelmes a túlvilág retorikáját használja fel, de Petri kérlelhetetlen. Se földön, se égen – soha többé.

Végül, a *Kihagyott versek* között a *Sáráról, talán utoljára*: „...Hagytál valakit meghalni. Ez a legtöbb, / amit ember magának megenged. // Nagy Imre, Sára. Hogy a kettő / nem egy tészta? Tényleg nem? / Hát? Nem öltem meg. Illetve nem? / Ki is ölte – halta meg őket? Senkisé? / Marad a csönd, a csönd, az üres figyelem. / Tepsi? Széttapadó por? Önfegyelem?”

A büntudat és a személyes felelősség abszurd léptékű kiterjesztése persze számos logikai hibát vet fel – de ezekkel Petri maga is tisztában van. Ellenben a „Nagy Imre, Sára” egymás mellé helyezése visszautasíthatatlanabb, mintsem bármely okos értelmezés kikezdhetné. A „képviselési költészet” Petri általi megkérdőjelezése és a bűn kérdése ugyanannak az éremnek a két oldala. Petri költészete világos érv Lapis József pontos megfogalmazása mellett: „A Petri-versek világa egy poétikusan berendezett [-berendezetlen] világ – ebben a világban minden problémává válik valahogy, s mivel [hangsúlyosan] nyelvi világról van szó, mindeneke előtt nyelvi

problémává. A nyelvi probléma azonban a létezés problémája – a nyelv gond létgond.”²⁹ Hogyan beszélni, írni Sáráról: azonos a mit írni róla kérdésével, végül magával a róla való írással – ez mind nyilvánvalóan elválaszthatatlan egymástól.

Nagy Imre – ez a név hosszú éveken át a nemzeti közösséget, az áldozat általi önazonosságához megszerzett jogot, a kommunista kívülállásból egy, az adott pillanatban nem létező fogalomhoz, a hagyományhoz való megtérést jelentette. Kepes Sára, a csupán kevesek által ismert költő és zeneszerző mindannyiunk személyes csődjére emlékeztet – s ez Petri költészetének egyik legmaradandóbb határátlépése, ami igen nyersen érvényteleníti a szamizdat politikai költő és az alkoholista magánember kettős életének, valamiféle Dr. Jekyll–Mr. Hyde-dualizmusának közhelyes, Várady és Esterházy által is korigált tévedését. Petri egy félreértett filozófiai eszme, politikai doktrína követője, majd – oly sok kortársához hasonlóan – akaratlan áldozata lett, akiknek drámai tévedése egyben sorsuk lezárulásához, saját létük önnön utóéletükké változtatásához vezetett. A költő nem egyedül maradt magára a prezentizmus megsemmisítő világában: ellenkezőleg, olyan, nemzedékeket meghatározó tapasztalatról van szó, amely máig érvényes. Petri tehát írt Nagy Imréről és Kepes Sáráról, míg aztán egy versben össze nem írta őket. Nagy Imre, Sára: a vezeték- és keresztnév egymás mellett. A megnevezés és az árulás tapasztalata. S a filozófiai doktrína nélküli modern művészet alapkérdése: az igazsághoz való hozzáférés és az őszinteséget lehetővé tevő szerződés felbomlásának összes következménye.

Azt gondolom tehát, hogy a művészetlet – ami a műalkotás feltételeként jelenik meg, ami hitelesíti magát a műalkotást és ami végső soron maga is műalkotás – nem más, mint annak a cinikus alapelvnek az újjászületése más megvilágításban, más profillal és természetesen más formában, amely az életre egy olyan botrányos szakítás kinyilvánításaként tekint, amelynek során megjelenik, megmutatkozik és testet ölt az igazság [...] a művészet az, aminek van bátorsága megkockáztatni azt, hogy az igazság nevében megsebezzen.³⁰

Akkor³¹

Miért gondolok folyton arra, hogy
ha Maya halott lenne,
ha Éva halott lenne,
ha Aliz halott lenne,
ha Ágnes is halott lenne,
ha azok is halottak lennének,
akik már tényleg halottak,

29 Lapis József, *A világ poétikus rendje. Széjlegyzetek Petri György lírájához*, Puskin Utca, 2009/5-6, 25.

30 Michel Foucault, *Az igazság bátorsága. Önmagam és mások kormányzása. Előadások a Collège de France-ban, 1984*, ford. Cseke Ákos, Atlantisz, Budapest, 2019, 260–261.

31 Először a *Holmi* 2011. májusi számában jelent meg, Nagy Mária (Maya) fiának, Szalai Péternek a jóvoltából, egy SELEJT 82–84 feliratú dossziéból. Kötetben lásd *Összegyűjtött versek*, 2018, 685–686.

ha anyám halott lenne,
 ha üres lakásában bolyonganék,
 ha a gyerekkori ágyneműk közt
 motoznék, mint avarban jár a szél,
 és akár kidobhatnám a szemétbe
 a piros porcelánszívet tejfogaimmal,
 ha gyerekeimet már eltemettem volna,
 ha Editet, ki rákot növelt
 testében, nyolckilós halálbabát
 láttam volna holtában,
 ha Snufi halott lenne,
 ha Gumibugyi halott lenne,
 ha Dióda halott lenne,
 ha hasatokban minden gyerek halott lenne,
 ha Géza halott lenne,
 ha Bence halott lenne,
 ha Jancsi halott lenne,
 ha a történelem és a közgazdaságtan halott lenne,
 ha a kategóriák a becsület mezején elestek volna,
 ha K. M. önvérébe fagyva ülne az írógép előtt –
 akkor levest főzhetnék a világból,
 belefőzném a Kossuth hidat egyben,
 egy gerezd Vízivárost, az Anna-templomot,
 laskára vágott ellenforradalmat,
 egy csipet szárított Szolzsenyicint,
 a zöld rekamiéhuzatokat,
 füstölt hírféjet,
 különtudósítót, Kodály-Köröndöt
 [diónyi fűlsírban megpárolunk egy evőkanál
 reszelt Nagyimrét
 és egy cikkekre vágott Szálasi Mátyást]
 forrás után fűszerezzük
 zárórával, ízlés szerint
 belefőzzük
 a Podmaniczky utca sarkát, a Bölcsészkar
 68 előtti légkörét,
 az „ez az élet nem élet”-mondatot,
 Lukács György emlékét,
 a marxizmus reneszánszát

akkor akár
 berobbanthatnám az alagutat,
 hol átvészelttem
 az „ostromot”,
 az „ellenforradalmat”,

hol folyton akasztottak és kitüntettek,
ezt a nagy húsdarálót,
hol villany világít és zene szól

akkor akár
feltálalhatnám ezt a világot
Isten fogalmának.

Nem ismerek a korszakban Petrihez foghatóan őszinte, magára maradottságával elszámolni kész, radikális, tehát az őszinteség és az igazság folyamatosan újrakötendő szerződése mellett elkötelezett, bátor költőt. Költészete, élete és élettörténete, amelyek hol egymást erősítették, hol egymás ellen fordultak: a halottá lett/tett szerelme és a mégis létező új szerelem kérdése körül forogtak. „A demokratikus embernek [...] hol tétlen, hol elfoglalt, hol a gyönyörökre, hol a politikára koncentráló élete [amely, ha a politika területére téved, bármiről és mindenről összevissza fecseg, ami csak eszébe jut], ez a minden egység nélkül, a tarkaságnak szentelt élet, amelyben minden mindennel keveredik, valójában egy igazság nélküli élet...”³² Petri kérése természetlen volt, saját magával éppúgy, mint mindazokkal, akiről kíméletlen pontossággal írt. De ezekben sem volt elfogadni a tulajdonságok nélküli emberek igazság nélküli életét.

Kulcsár-Szabó Zoltán

„Túlhaláltam életem”

[PETRI GYÖRGY: ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK; SZERK. VÁRADY SZABOLCS]

Vajon jót tesz-e egy kanonizálódott költői életműnek [még ha kanonikus természetét persze viták övezik is], illetve mit tesz vele az, hogy a jól ismert korpuszt egymást sűrűn váltó összkiadások szembesítik a szerző által kötetekbe be nem válogatott (s ily módon nagyobb kompozíciókba sem rendezett), nem jelentéktelen mértékben publikálásra nem szánt szövegek *hólabdaszerűen* egyre terebélyesedő gyűjteményével? A nyilvánvaló tudományos, filológiai haszon, vagyis a – minden fellelhető szöveg közzétételével gyarapodó – életmű „gondozásának” újabb és újabb megnyilvánulása aligha szorul indoklásra – éppoly kevéssé, mint az, hogy e kiadások újabb és újabb alkalmat teremtenek az elkötelezett Petri-olvasók számára akár az ismert szövegekkel való ismételt találkozásokra is. Az irodalomtörténet, mint mindig, ellentmondásos példákkal szolgál. A kanonikus József Attila-korpuszt például aligha tükröznék vissza az életműnek a költő életében publikált kötetek anyagára redukált szelete, a kanonikus Petőfit meg különösen nem. Az Ady- vagy Szabó Lőrinc-kiadások esetében talán éle-
sebben különíthető el „függeléként” mindaz, ami nem jelent meg verseskötetekben.

32 Foucault, *l. m.*, 303.